

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор НН інституту історії, права
та міжнародних відносин

Олександр ЖУКОВ

«28» серпня 2025 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 014 Середня освіта (Історія)

Освітньо-професійна програма Середня освіта (Історія)

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Мова навчання українська

Погоджено науково-методичною
комісією НН інституту історії, права та
міжнародних відносин
«28» серпня 2025 р.

Голова Світлана МОЦАК,
кандидат педагогічних наук, доцент

Суми – 2025

Розробник:

Моцак С.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін
Протокол № 1 від «27» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри

Моцак С.І., к. пед. н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 9	Бакалавр	Обов'язкова
		Рік підготовки:
2-й		
Семестр		
Загальна кількість годин - 270		3-й, 4-й
		Лекції
		48 год.
		Практичні, семінарські
		60 год.
		Лабораторні
		-
		Самостійна робота
		158 год.
		Консультації:
	4 год.	
	Вид контролю: залік, екзамен	

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна «Історія середніх віків» є фундаментальною історичною дисципліною. Метою вивчення навчальної дисципліни є формування системних знань студентів про специфіку й етапи історичного розвитку західноєвропейської цивілізації доби середньовіччя й раннього модерну, тих рис її соціально-політичного, економічного і культурного розвитку, котрі визначають її місце у всесвітньо-історичному процесі.

Навчальна дисципліна «Історія середніх віків» входить до переліку обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми (цикл професійної підготовки).

Дисципліна ознайомлює студентів з провідними національними школами, напрямками досліджень та здобутками світової медієвістики у вивченні історії Західної Європи у добу середньовіччя та ранній новий час, основними типами медієвістичних джерел та сучасними принципами їх опрацювання. Її предметом є соціо-екологічне, етно-демографічне, суспільно-політичне, економічне, культурне та релігійне життя народів Західної Європи, Візантії, неслов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи у *V середині XVII ст. – від загибелі Римської імперії до англійської революції 1640-1660 рр.* Чільна увага приділяється державотворчим процесам у середньовічній та ранньомодерній Західній Європі. Розглядається специфіка культурного поступу Європи в епоху Відродження і бароко.

Навчальні цілі програми передбачають формування вмінь студентів системно й історично аналізувати загальні закономірності й типологічні особливості розвитку країн Західної Європи у період з V до середини XVII ст., досліджувати соціально-політичні, економічні та культурні явища й процеси у середньовічній та ранньомодерній Західній Європі, вироблення навичок компаративного бачення світових процесів у хронологічних рамках середньовіччя та раннього нового часу, методики опрацювання наукової літератури та джерельних публікацій з дисципліни.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних і спеціальних компетентностей:**

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК 4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 10. Здатність працювати в команді.

СК 1. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшукувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 6. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК 9. Здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

СК 10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК 14. Здатність визначати місце України у світових та загальноєвропейських процесах і місце Сумщини у загальноукраїнських процесах.

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**, а саме: здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або у процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Навчальна дисципліна «Історія середніх віків та раннього нового часу» вивчається на основі теоретичних знань і практичних умінь, що студенти засвоїли із передбачених програмою базових курсів: «Історія Стародавнього Сходу», «Історія античності».

3. Результати навчання за дисципліною

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 2. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та

національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

ПРН 15. Аналізувати та пояснювати суспільні явища, процеси й тенденції у державі та світі, концепцію сталого розвитку людства.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання здобувачами вищої освіти всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального матеріалу шляхом поточного та підсумкового контролю.

Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти під час відвідування лекцій, участі у семінарах та виконання інших видів роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- **60 балів:** аудиторна робота: на семінарських заняттях – підготовка доповідей і виступ в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю; участь у роботі малих груп, розв'язуванні кейсів, демонстрація навичок soft skills; активна участь у лекційному занятті враховується при виставленні оцінки за відповідну тему;

- **15 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе, презентацій; розв'язання кейсів, участь у наукових заходах.

Разом - **75 балів.**

Результат підсумкового контролю (екзамен) оцінюється максимум в 25 балів

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

Перезарахування результатів здійснюється на добровільній основі та передбачає підтвердження того, що здобувач досяг результатів навчання, передбачених освітньою програмою.

Перезарахуванню можуть підлягати результати навчання отримані шляхом неформальної та/або інформальної освіти, що за тематикою, обсягом вивчення та змістом відповідають як навчальній дисципліні в цілому, так і її окремому розділу, темі (темам), індивідуальному завданню, які передбачені цією робочою програмою.

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
2,5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує правові закономірності (зв'язки правових явищ); виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень і юридичної практики. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
2	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та в цілому правильно інтерпретує правові закономірності (зв'язки правових явищ); виконує завдання, однак допускає неточності; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на положеннях підручників і навчальних посібників, окремих прикладах з юридичної практики Під час заняття продемонстрована ініціативність.
1,5	Здобувач вищої освіти дає відповіді на питання семінарського заняття, відтворює дефініції та пояснює зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає, проте неточно інтерпретує правові закономірності (зв'язки правових явищ); завдання виконує з неістотними помилками; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, допускаючи незначні помилки.
1	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; лише визначає правові закономірності (зв'язки правових явищ); завдання виконує з неістотними помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
0,5	Здобувач вищої освіти з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд. Відсутність на занятті.

4.2 Критерії оцінювання рівня теоретичної та практичної підготовки студента для підсумкового контролю з дисципліни (екзамен)

Бали	Рівень	Оцінка	Критерії оцінювання
21-25	A	Відмінно	Оцінка виставляється за правильну, ґрунтовну та повну відповідь, самостійне наведення адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, творче висвітлення проблем та якісне виконання практичного завдання.
16-20	B	Добре	Оцінка виставляється за правильну, але недостатньо розгорнуту та ґрунтовну відповідь, самостійне наведення адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, нетворче висвітлення проблем та не зовсім якісне виконання практичного завдання.
11-15	C		Оцінка виставляється за правильну, але недостатньо розгорнуту та ґрунтовну відповідь, наведення з певною допомогою викладача адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, нетворче висвітлення проблем, виконання практичного завдання з окремими негрубими помилками.
6-10	D	Задовільно	Оцінка виставляється за в основному правильну відповідь, яка проте відзначається порушенням логіки викладу, неаргументованим висвітленням проблем, помилками у наведенні прикладів до теоретичного матеріалу та недостатньо якісним виконанням практичного завдання.
1-5	E		Оцінка виставляється за в основному правильну відповідь, яка містить певні негрубі помилки, відзначається порушенням логіки викладу, неаргументованим висвітленням проблем, помилками у наведенні прикладів до теоретичного матеріалу та недостатньо якісним і неповним виконанням практичного завдання
0	FX	Незадовільно	Оцінка виставляється за неправильну, неповну відповідь, відсутність міцних знань з питань курсу, за неякісне виконання практичного завдання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання

Форма поточного контролю – усне опитування, тестування на практичних заняттях, виконання індивідуальних завдань, виконання кредитних контрольних робіт, рефератів, творчі роботи, есе.

Форма підсумкового контролю – іспит на основі суми балів набраних за кожний кредит.

Кожний кредит включає бал оцінки поточної роботи студента на семінарських заняттях. Рейтинговий бал за семінарські заняття встановлюється, як середнє арифметичне з усіх позитивних і негативних оцінок отриманих на усіх семінарських заняттях даного кредиту.

Виконання контрольних завдань (тестів) здійснюється за допомогою роздрукованих завдань, або в режимі комп'ютерної діагностики. Оцінювання контрольних завдань (тестів) проводиться за власною методикою з приведенням підсумку до встановленої в рейтинговій шкалі балів. Заходи з кредитного контролю проводяться по завершенню вивчення навчального матеріалу даного кредиту. Заходи з підсумкового контролю проводяться по завершенню вивчення всього навчального матеріалу:

Реферати підготовлені за заданою тематикою обговорюються та захищаються під час семінарських занять. Опорні конспекти захищаються під час останніх семінарських занять. Контурна карта здається викладачеві.

При згоді студента, до відомості обліку успішності може бути проставлена екзаменаційна оцінка на підставі поточного рейтингового балу. Студент може підвищувати оцінку “задовільно” або “добре”, яку він отримав за результатами поточного контролю, складанням семестрового екзамену.

Комплексна діагностика знань, умінь та навичок студентів з курсу «Історія середніх віків» здійснюється на основі результатів проведення поточного і підсумкового контролю знань.

Об'єктом рейтингового оцінювання знань студентів є програмний матеріал дисципліни, засвоєння якого перевіряється під час контролю.

Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмного матеріалу, виконання практичних робіт, умінь самостійно опрацьовувати тести, складання конспекту, написання звіту, реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (заліку) є підсумкова перевірка глибини засвоєння студентами програмного матеріалу дисципліни, логіки та взаємозв'язків між окремими її розділами, здатності творчого використання набутих знань, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми, що впливає із змісту дисципліни тощо.

Критерії оцінювання:

А) при усних відповідях:

повнота розкриття питання;

логіка викладення, культура мови;

впевненість, емоційність та аргументованість;

використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань тощо);

аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.

Б) при виконанні письмових завдань:

- повнота розкриття питання;

- цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння формулювати висновки;

- акуратність оформлення письмової роботи;

- підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, різних технічних засобів (плівок, слайдів, приладів, схем тощо).

Для визначення ступеню оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням застосовуються наступні рівні досягнень студентів.

Високий рівень (відмінно). Студент вільно володіє навчальним матеріалом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.

Достатній рівень (дуже добре). Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, аргументовано висловлює свої думки, але не має достатніх знань та вмінь для формулювання власних висновків.

Достатній рівень (добре). Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, але не має достатніх знань та вмінь для формулювання власних висновків, допускає несуттєві неточності.

Задовільний рівень (задовільно). Студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу, уміє використовувати знання в стандартних ситуаціях.

Низький рівень (достатньо). Студент володіє навчальним матеріалом поверхнево й фрагментарно, допускає значні неточності.

Незадовільний рівень. Студент не володіє навчальним матеріалом.

Засоби діагностики результатів навчання ґрунтуються на необхідності виявлення soft skills: критичне мислення, комплексне розв'язання проблем, оригінальність, креативність, міркування та створення ідей, комунікативні навички та навички самоорганізації, уміння працювати з інформацією.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до

результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни складається з двох змістовних модулів.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Модуль 1.

Тема 1. Вступ до курсу «Історія середніх віків та раннього нового часу».

Поняття «Середні віки». Мета та завдання курсу. Предмет та об'єкт дисципліни «Історія середніх віків». Цивілізаційний та формаційний підходи у медієвістиці. Географічні межі курсу. Хронологічні межі середньовіччя у Європі, Азії та Африці. Питання про періодизацію середньовіччя. Сучасна періодизація історії середніх віків:

- Раннє середньовіччя (V – X ст.);
- Високе середньовіччя (XI – XIII ст.);
- Пізнє середньовіччя (XIV – XV ст.).

Поняття «феодалізм». Походження поняття. Підходи до його трактування. Риси феодалізму (характер земельної власності, відносини феодал – селянин, ієрархічність суспільства, васалітет, корпоратівізм). Класи та стани. Історичне значення середньовіччя.

Джерелознавство та історіографія історії середніх віків. Специфіка джерельної бази. Особливості джерел по кожному періоду Середньовіччя. Типи джерел з історії середніх віків. Дослідження Середньовіччя у XVIII – XIX ст. Розвиток медієвістики у XX ст. Провідні історіографічні школи. Сучасний стан розвитку медієвістики.

Тема 2. Західна Європа на початку середньовіччя (V – VII ст.).

Римська імперія в період домінації. Адміністративний устрій. Нові тенденції в економічному розвитку (колонат, посесори, емфітевсіс, прекарій). Розвиток міст та торгівлі. Податкова система. Законодавство. Християнізація імперії (Медіоланський едикт (313), Нікейський (325) та Константинопольський (381) собори). Боротьба з ересями та язичництвом. Перенесення столиці до Константинополю (330). Варваризація імперії. Федерати. Розділ імперії на Західну та Східну (395).

Германські племена у перших століттях нашої ери. Свідчення античних авторів про германців (Посідоній, Цезарь, Тацит). Суспільно-економічний розвиток германських племен. Основні заняття германців. Особлива роль скотарства. Соціальне розшарування та виділення племінної знаті. Етнічні особливості германських племен (західні (франки, сакси, алемани) та східні германці (готи, вандалі, гепіди тощо)). Германське язичництво. Розповсюдження християнства (аріанство). Діяльність Ульфїли. Давні германці і Рим. Міграція кимврів та тевтонів. Аріовіст. Римські походи до Германії. Битва у Тевтобурзькому лісі. Об'єднання Маробода. Маркоманські війни. Тиск германських племен на Римську імперію у III ст. Готи. Держава Германаріха.

Доба Великого переселення народів. Міжнародне становище у Європі напередодні початку міграційних процесів. Вторгнення гунів у Північне Причорномор'є. Знищення держави Германаріха. Переселення вестготів у провінцію Мезія та повстання проти римської влади. Битва під Адріанополем (378). Наслідки розділу імперії на Західну та Східну (395). Боротьба між правлячими елітами Константинополя та Равенни. Стіліхон. Вторгнення вестготів в Італію. Міграція вандалів, свевів та аланів в Іспанію. Кінець римської влади в Британії. Нашестя Радагайса. Взяття Рима вестготами (410).

Вестготи в Галії та заснування Тулузького королівства. Міграція вандалів та аланів в Африку та заснування Вандальського королівства (429). Гунська протодержава в Панонії. Напади гунів на візантійські володіння. Аецій. Гуни і Західна Римська імперія. Походи Аттіли на Захід. Битва на Каталаунських полях. Розпад Гунської протодержави. Разорення Риму вандалами. Ослаблення Західної Римської імперії та її ліквідація (476). Формування варварських королівств: держави вандалів, вестготів, остготів, бургундів, лангобардів тощо. Формування держави Меровінгів в Галії. Переселення франків до Галії. Салічні та рипуарські франки. Політика Хлодвіга (484 - 512). Завоювання Галії та християнізація. Суспільно-політичний устрій держави Меровінгів. «Салічна правда». Аллод. Вергельд. Суспільство: антрустіони, літи. Державний устрій (функції короля, «березневі поля», графи, тунгіни, рахінбурги) та особливий статус гало-римського населення (коміти, вікарії, єпископи). Держава Меровінгів при нащадках Хлодвіга. Міжусобні війни та посилення впливу знаті. Інститут майордомів. Лениві королі.

Тема 3. Держава Каролінгів та її розпад (VIII – X ст.).

Зростання впливу майордомів Піпінідів. Об'єднання франкських володінь Піпіном Герістальським (687). Політика Карла Мартелла (714 - 741). Військова та бенефіціальна реформи. Секуляризація церковних володінь. Піпін Короткий (741 - 768). Його відносини з церквою та коронація (751). Папська держава. Св. Боніфаций («апостол Германії»). Карл Великий (768 - 814). Завойовницькі війни. Відновлення імператорської влади в Західній Європі (800). Економічний розвиток. Положення селянства (прекарій, коммендація). Імунітетні пожалування. Розвиток васалітету. «Каролінгське відродження». Політика нащадків Карла Великого. Людовик Благочестивий (814 - 840). Боротьба придворних угруповань. Конфлікт між синами Людовика Благочестивого. Верденський розділ (843). Боротьба Каролінгов проти розпаду імперії. Напади норманів, мусульман та угорців на Європу. Формування нових європейських держав (Німеччина, Франція, Італія тощо). Франція в IX – X ст. Послаблення французьких Каролінгів та формування феодалної системи. К'йорсійський капітулярій (877). Інкастелламенто. Феодалні уділи. Прихід до влади династії Капетінгів (987). Італія у IX – X ст. Політична роздробленість Італійського королівства. Соціальні відносини на селі (лібеллярії, колони, серви). Італійські міста. Німеччина у IX – X ст. Останні Каролінгі в Німеччині. Прихід до влади Саксонської династії (919). Генріх I Птахолов (919 - 936). Боротьба з угорцями і складання системи бургів. Оттон I Великий (936 - 973). Припинення угорських нападів (955). Експансія в Італію та слов'янські землі. Проголошення Священної Римської імперії (962). Політика Оттона II та Оттона III. Особливості історичного розвитку держав Скандинавії, Піренейського півострова та Британських островів.

Тема 4. Західна Європа в добу Високого Середньовіччя: політичний та економічний розвиток.

Соціально-економічна історія Європи. Клімат та демографічний розвиток Європи у XI – XIII ст.. Внутрішня та зовнішня колонізація в Європі. Технічний прогрес (збільшення виробництва заліза, використання млинів, трипілля, важкий колісний плуг з залізним лемехом). Сеньорія та залежне селянство. Спеціалізація (будівництво церков, ковальство, військова справа тощо). Розвиток торгівлі та грошового господарства (передумови для переходу з натурального оброку на грошову ренту). Політична історія Європи. Тенденції до політичної роздрібненості та універсалізму. Королівська влада. Франція у XI – XIII ст. Політична роздрібненість XI ст. Складання

передумов для централізації та посилення королівської влади. Людовік VI Товстий (1108 - 1137) та Сугерій. Людовік VII (1137 - 1180). Складання Анжуйської монархії. Філіп II Август (1180 - 1223). Збільшення королівського домену. Битва під Бувінем (1214). Альбігойські війни та їх наслідки (1209 - 1244). Людовік IX Святий (1227 - 1270). Реформи системи управління, судочинства, грошова тощо.

Англія XI – XIII ст.. Нормандське завоювання (1066). Особливості політичного устрою. Громадянська війна між Матільдою та Стефаном де Блуа (1135 - 1153). Генріх II (1154 - 1189). Формування Анжуйської імперії. Реформи управління. Томас Бекет. Конфлікт королівської влади з церквою. Річард I Левове Серце (1189 - 1199). Іоанн Безземельний (1199 - 1215). «Велика хартія вольностей» (1215). Англійський парламент (1265). Німеччина в XI – XIII ст. Утвердження Салічної династії. Наслідки кльонійської реформи для Священної Римської імперії. Початок боротьби за інвеституру. Генрих IV і Григорій VII. Вормський конкордат (1122). Боротьба Штауфенов з Вельфами. Фрідріх I Барбаросса (1152 - 1190). Боротьба за Північну Італію. Криза імперії на початку XIII ст. Політика Фрідріха II (1212 - 1250). Поразка Штауфенов. Прихід до влади династії Габсбургів. Особливості історичного розвитку Скандинавії та Піренейського півострову у Високому середньовіччі.

Тема 5. Хрестові походи.

Причини виникнення та характер хрестоносного руху. Клермонський собор (1095). Хрестовий похід бідноти. Хрестовий похід сеньорів. Завоювання Ієрусаліму. Формування держав хрестоносців на Близькому Сході (Ієрусалімське королівство, Антиохійське князівство, графства Триполі та Едеса). Падіння Едесси. Бернар Клервоський та пропаганда нового хрестового походу. Другий хрестовий похід (1147 - 1148). Держави хрестоносців та мусульманський світ між Другим та Третім хрестовими походами. Битва при Хіттіні (1187). Третій хрестовий похід. Хрестоносний рух та Візантія. Організація Четвертого хрестового походу. Взяття Задара та зміна напрямку руху хрестоносців. Знищення Візантійської імперії та заснування держав хрестоносців на Балканах (Латинська імперія, королівство Фесалоніки, венеціанські володіння в Егеїді). Останні хрестові походи на Близький Схід. Діяльність Фрідріха II Гогенштауфена та Людовіка IX Святого. Наслідки хрестових походів на Близький Схід. Ордени рицарів-хрестоносців. Хрестоносний рух в інших регіонах. Хрестоносна експансія на Балтиці. Діяльність Тевтонського та Лівонського орденів. Хрестоносний рух та Реконкіста. Хрестові походи проти альбігойців та богомилів. Хрестоносний рух у Пізньому середньовіччі. Хрестові походи проти гуситів та турок-османів.

Тема 6. Середньовічне суспільство.

Концепція трьох станів (ordo) (ті, хто молиться; ті, хто воюють; ті, хто працюють). Еволюція концепції. Стан духовенства. Церковна організація. Папська курія. Кардинали. Легати. Розшарованість стану. Положення єпископату. Приходські священики (ректори та вікарії). Біле та чорне духовенство. Роль монастирів у середньовічному суспільстві. Стан рицарства. Особливості військового мистецтва Високого середньовіччя. Турніри. «Божий мир». Феодальний замок та життя його мешканців. Спосіб життя представників рицарського стану. Кодекс поведінки. Трубадури. Феодальна ієрархія. Стан селян. Спосіб життя та відносини з іншими станами. Повинності (відробітки, баналітети). Комутація ренти. Індивід та групи у середньовічному суспільстві. Родинні відносини. Лін'яж. Положення жінок та дітей. Сільські общини та міські комуни. Центри суспільного життя (церква, таверна, млин

тощо). Середньовічні парії (прокажені, єретики, іудеї, чаклуни, іноземці, гомосексуалісти тощо).

Тема 7. Середньовічне місто.

Міста Європи у ранньому середньовіччі. Торгівельні міста в Північній та Північно-Західній Європі. Складання особливих умов міського життя.

Феномен середньовічного міста. Теорії походження середньовічного міста. Виникнення феодальних міст та регіональні особливості цього процесу. Населення середньовічного міста. Товарне виробництво. Боротьба міст з сеньорами та міське самоврядування. Міський стан (буржуа). Цехове виробництво. Система управління. Патріціат. Положення майстрів, підмастер'їв та учнів. Міська торгівля. Розвиток міжнародних торговельних шляхів. Купецькі об'єднання. Грошові відносини.

Тема 8. Середньовічна церква.

Християнська церква у Європі у ранньому середньовіччі. Система управління. Вселенські собори. Зростання авторитету папської влади. Лже-Ісидорові дикреталії. Папство у X ст.

Клюнійський рух. Раскол церкви (1054). Григоріанська реформа та боротьба за інвеституру. Духовні ордени (бенедиктинці, цистеріанці тощо). Боротьба з єресями. Інквізиція. Францисканський та домініканський ордени. Іннокентій III. Папство в Авіньоні. Соборний рух. Папство у II половині XV ст.

Тема 9. Політичний та економічний розвиток країн Західної Європи в Пізньому середньовіччі.

Суспільно-економічна історія Європи у Пізньому середньовіччі. Клімат та демографічний розвиток Європи у XIV – XV ст. Епідемії чуми. Зміни в поземельних відносинах (комутація ренти, звільнення селянства). Зміни у характері сеньоріально-васальних зв'язків. Технологічний прогрес. Політична історія країн Європи у Пізньому середньовіччі. Формування станово-представницьких інститутів та централізованих держав. Франція у XIV – XV ст. Філіпп IV Красивий (1285 - 1314). Генеральні штати. Столітня війна (1337 - 1453). Реформи Карла VII (1422 - 1461). Політика Людовіка XI (1461 - 1483). Англія у XIV – XV ст. Робітниче законодавство Едуарда III. Рух за реформу церкви. Джон Уікліф. Повстання Уота Тайлера. Закінчення Столітньої війни та її наслідки для Англії. Війна Алої та Білої Рози (1455 - 1485).

Німеччина у XIV – XV ст.. Швейцарський союз. Ганза. Політика династії. Люксембургів. «Золота булла» (1356). Габсбурги. Фрідріх III (1440 - 1493).

Особливості політичного розвитку держав Італії, Скандинавії та Піренейського півострова.

Тема 10. Культура середньовічної Європи.

Європейська культура на світанку середньовіччя. «Каролінгське відродження». «Оттонівське відродження». Схоластика. Філософські течії: номіналізм та реалізм. Петро Абеляр та Бернар Клервоський. Фома Аквінський. Розвиток освіти. Університети. Природознавчі науки. Розвиток історичного знання. Середньовічна література. Героїчні епоси. Творчість трубадурів, міннезінгерів та труверів. Міська література. Данте Ал'г'єрі. Петрарка. Романський та готичний стилі. Живопис.

Модуль 2. Країни Сходу в середні віки та ранній новий час в Західній Європі

Тема 11. Особливості історичного розвитку Сходу у середні віки.

Мета та завдання, структура та характер курсу «Історія країн Азії та Африки в середні віки». Географічні межі курсу. Хронологічні межі східного середньовіччя (Китай – III

– XVII ст., Японія, Корея, В'єтнам, Великий Степ, Південна та Південно-Східна Азія – IV – XVII ст., Мусульманський світ – VII – XVI ст.). Джерельна база історії Азії та Африки. Рекомендована навчальна та наукова література з курсу.

Цивілізаційні регіони Сходу (далекосхідна, ісламська, Велика Степ, індійська, регіони Південно-Східної Азії та Африка на південь від Сахари).

Поняття Схід. Сходознавство, як комплексна дисципліна, до складу якої входить історія країн Азії та Африки. Історія і розвиток сходознавства. Виникнення дихотомії Схід – Захід та її сутність. Виділення сходознавства, як окремої галузі знань (XVI – XVII ст.). Практичне сходознавство. Розвиток наукового сходознавства у XVIII – XIX ст. Виникнення східної філології та порівняльно-історичного мовознавства. Розвиток історичних знань про Схід. Європоцентризм. Формаційний підхід щодо вивчення Сходу (К.Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін). Азіатський спосіб виробництва. Цивілізаційний підхід щодо вивчення історії країн Сходу (О. Шпенглер, А. Тойнбі, С. Хантингтон). Регіональні складові сходознавства (арабістика, африканістика, єгиптологія, індологія, іраністика, семітологія, сінологія, тюркологія, японістика). Російське сходознавство у XVIII – на початку XX ст. Розвиток сходознавства у XX ст. Радянське сходознавство. Розвиток сходознавства на Україні на межі XX – XXI ст.

Тема 12. Візантійська цивілізація.

Періодизація та особливості історичного розвитку Візантії. Суспільно-політичний та економічний розвиток Візантії наприкінці IV – початку VI ст. Внутрішня та зовнішня політика Юстиніана I. Слов'янська колонізація Балкан. Боротьба з аварами та лангобардами. Криза влади на початку VII ст. Арабська експансія. Зміни у суспільно-економічному житті у II половині VII- початку IX ст. Фемний устрій. Іконоборництво. Стабілізація імперії за часи правління Македонської династії. Організація державного управління. Посилення влади імператора. Розвиток візантійського села і міста. Зовнішня політика. Криза середини XI ст. Візантія доби правління династії Комнінів. Боротьба з норманами, турками-сельджуками. Візантія та хрестові походи. Падіння Константинополя у 1204 р. та розпад імперії.

Пізня Візантійська імперія у XIII- XV ст. та османське завоювання.

Тема 13. Китай в добу Середньовіччя.

Періодизація: Троєцарство (220 - 280); доба династії Цзінь (280 – 311); доба Північних та Південних династій (311 - 589); доба династії Суй (589 - 618); доба династії Тан (617 - 907); доба П'яти царств та Десяти династій (907 - 979); доба династії Сун (960 - 1279); доба династії Юань (1271 - 1367), доба династії Мін (1368 - 1644). Особливості хронології. Загибель Ханьської імперії. Доба «Троєцарства». Імперія Цзінь. Реформа Сима Яня (280). Надільна система. Південний та Північний Китай у IV – VI ст. Культура Китаю доби «темних віків». Розповсюдження буддизму. Розвиток конфуціанства та даосизму. Об'єднання Китаю під владою династії Суй (589). Політика династії Суй. Династія Тан. Ли Шиминь (Тай-цзун) (626 - 649). У Цзетянь (У-Хоу) (683 - 705). Економічне піднесення, розвиток міського життя. Міжнародне положення імперії Тан. Криза надільної системи. Цзедуши. Реформа Ян Яня (780). Селянська війна під керівництвом Хуан Чао (874 - 884).

Політична роздрібненість. Прихід до влади династії Сун (960). Економічний розвиток Китаю у XI – XII ст. Розвиток державного апарату (система іспитів). Реформи Ван Аньши (1069 - 1085). Неоконфуціанство. Зовнішньополітичні поразки (боротьба з киданями, чжурчженями та монголами). Монгольське завоювання Китаю. Династія Юань. Боротьба китайців проти монгольських завойовників. Воцаріння династії Мін.

Чжу Юаньчжан (Тай-цзу) (1368 - 1398). Економічний та суспільний розвиток Китаю у XV – XVII ст. Маньчжурське завоювання Китаю та початок правління династії Цинь.

Тема 14. Японія в добу Середньовіччя.

Періодизація: Кофун (IV – VI ст.); Асука (592 - 710); Нара (710 - 794); Хейян (794 - 1185); Камакура (сьогунат Мінамото) (1185 - 1333); Намбокуте (північний та південний двори) (1336 - 1392), Муроматі (сьогунат Асікага) (1392 - 1573); Адзути - Момояма (1573 - 1603), Едо (сьогунат Токугава)(1603 - 1868). Особливості хронології. Етногенез японців. Проблема формування японської державності. Правління клану Сога (587 - 645). Реформи Сетоку-тайсі (поч. VII ст.). Переворот Тайка (645). Закони «Тайхо ріцурьо» (701) та «Йоро ріцурьо» (718). Епоха Нара (710 - 784). Епоха Хейян. Правління Фудзівара (кон. VIII – XI ст.). Стиль життя та культура хейянської аристократії. Війни з айнами. Розпад надільної системи. Сьоен. Правління інсей (1068 - 1156). Формування самурайського стану. Кодекс бусідо. Самурайські клани. Боротьба Тайра і Мінамото. Тайра Кійоморі(1118 - 1181). Сьогунат Мінамото (1185 - 1219). Японія у XIII ст. Сіккени Ходзьо (1219 - 1333). Боротьба з монгольською навалою (1274, 1281). Доба південного та північного дворів (1336 - 1392). Сьогунат Асікага (1338 - 1573). Розпад системи сьоенів. Ослаблення центральної влади. Війна Онін (1467 – 1477). Політична роздрібненість в Японії. Доба Сенгоку дзідай (1467 - 1573). Ікко-іккі. Селянський рух. Проникнення християнства та контакти з європейцями. Самурайські кланові князівства (Такеда, Уесугі, Го-Ходзьо). Боротьба за політичне об'єднання Японії. Ода Нобунага (1534 - 1582). Тойотомі Хідейосі (1536 - 1598). Токугава Іеясу (1543 - 1616). Сьогунат Токугава (1603 - 1868). Політичний, економічний та соціальний розвиток Японії у XVII ст. Закриття Японії.

Тема 15. Країни мусульманського світу.

Близький Схід на початку середньовіччя. Суперництво Візантії та Сасанідського Ірану. Арабське суспільство у доісламський період. Мухамад. Виникнення ісламу. Основи мусульманства. Ісламська держава за часів Мухамада. Об'єднання Аравійського півострова.

Арабський халіфат за часів правління «праведних» халіфів. Арабські завоювання. Громадянська війна у халіфаті. Виникнення провідних течій ісламу: сунізм, шіїзм та харіджизм. Халіфат Омейядів: система управління, форми земельної власності, податкова система.

Криза у Халіфаті у середині VIII ст.. Халіфат Абасідів від аль-Мансура до аль-Мамуна. Мутазілізм. Розпад халіфату Абасідів. Незалежні династії: Омейяди Іспанії, Аглабіди, Ідрісиди, Тулуїди, Тахіріди, Саманіди, Саффаріди.

«Шіїтська революція». Виникнення ісмаїлізму. Халіфат Фатімідів. Кармати. Буїди. Крах світської влади Абасідів.

Мусульманський світ у XI-XIII ст. Держави Магрибу. Альморавіди. Альмохади. Тюркська експансія. Держави Газнівідів. Сельджукіди. Держави Хорезмшахів. Монгольська навала та ісламський світ.

Тема 16. Османська імперія.

Заселення Малої Азії тюркськими племенами. Іконійський султанат. Виникнення Османської держави. Османські завоювання. Система управління на завойованих землях. Форми земельної власності та податкова система. Мехмет II та завоювання Константинополю. Селім I. Сулейман I. Занепад Османської імперії наприкінці XVI-XVII ст.

Тема 17. Середньовічна Індія.

Півострів Індостан на світанку середньовіччя. Імперія Гуптів. Розвиток економіки, суспільні відносини. Індійська община. Форми землеволодіння. Індуїзм та буддизм. Держава Харши. Політичне становище Індії у VIII-X ст.

Індійські держави і мусульманський світ. Делійський султанат. Держави півдня Індостану. Завоювання Бабура та заснування імперії Великих Моголів. Реформи Акбара. Контакти Індії з європейцями. Початок розпаду держави Великих Моголів.

Тема 18. Основні тенденції розвитку західноєвропейських країн у ранній новий час.

Пізнє середньовіччя чи ранній модерний час? Поєднання традиційних ознак життєдіяльності суспільства з новаціями в галузях техніки, економіки, культури, ідеології тощо. Особливості аграрного розвитку, еволюція форм феодалної ренти. Успіхи у розвитку товарного виробництва. Поняття первинного накопичення капіталу, його специфічні риси у окремих країнах Європи. Мануфактура та її форми. Зміни у становищі шляхти в зв'язку з

розповсюдженням військового найму та вогнепальної зброї. Формування нових суспільних класів. «Революція цін» як наслідок Великих географічних відкриттів та її вплив на становище соціальних верств пізньосередньовічного суспільства.

Політичні форми організації суспільства. Абсолютна монархія та її характерні риси та соціальне підґрунтя. Історіографічні аспекти проблеми виникнення абсолютизму.

Ренесансний гуманізм на початку XVI ст. Загальноєвропейський характер гуманістичного руху. «Міжнародна республіка вчених». Реформаційний рух в країнах Західної Європи. Реформація як конфесіональне та соціально-політичне явище.

Тема 19. Реформація і Контрреформація у ранньомодерній Західній Європі.

Зміст поняття «Контрреформація» та «Католицька реформа». Створення ордену єзуїтів. Ігнатій Лойола – засновник ордену. Особливості організації «Товариства Ісуса». Головні напрямки діяльності ордену. Тридентський собор (1545 – 1563 рр.). Історичні наслідки Контрреформації та Католицької реформи.

Католицька церква у Німеччині та причини складання опозиції католицизму. Гуманістичний рух у Німеччині та його специфічні риси. Християнський гуманізм початку XVI ст. Еразм Роттердамський та вплив його ідей на сучасників. Ерфуртський гурток гуманістів. Йоган Рейхлін та «справа Рейхліна». Гуманістичні погляди Ульріха фон Гуттена та його лицарська соціально – політична утопія. Лицарське повстання та його розгром. Початок Реформації у Німеччині. Вчення Мартіна Лютера та його соціальний зміст. Народна реформація Томаса Мюнцера. Селянська війна, її основні райони. Програми повсталих селян. Союз Лютера з князями. Поразка селян та її наслідки у Німеччині. Лютеранство після поразки селян. «Аугсбурзька сповідь віри». Шмалькальденські війни. Аугсбурзький мир. Історичне значення Реформації та Селянської війни у Німеччині. Економічний занепад Німеччини у другій половині XVI – на початку XVII ст. Культурний розвиток Німеччини у XVI – на початку XVII ст.

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
Лекції		Практ.	Лабор.	Конс.	Самост.р
Тема 1. Вступ до курсу «Історія середніх віків та раннього нового часу».	12	2	4		6
Тема 2. Західна Європа на початку середньовіччя (V – VII ст.).	14	4	4		6
Тема 3. Держава Каролінгів та її розпад (VIII – X ст.).	12	2	4		6
Тема 4. Західна Європа в добу Високого Середньовіччя: політичний та економічний розвиток.	13	2	2		9
Тема 5. Хрестові походи.	15	2	2		11
Тема 6. Середньовічне суспільство.	15	2	2		11
Тема 7. Середньовічне місто.	15	2	2		11
Тема 8. Середньовічна церква.	11	4	2		5
Тема 9. Політичний та економічний розвиток країн Західної Європи в Пізньому середньовіччі.	13	2	4		7
Тема 10. Культура середньовічної Європи.	15	2	4	2	7
Всього	135	24	30	2	79
Тема 11. Особливості історичного розвитку Сходу у середні віки.	17	2	4		11
Тема 12. Візантійська цивілізація.	22	4	4		14
Тема 13. Китай в добу Середньовіччя.	20	4	6		10
Тема 14. Японія в добу Середньовіччя.	14	2	2		10
Тема 15. Країни мусульманського світу.	14	2	2		10
Тема 16. Османська імперія.	14	2	4		8
Тема 17. Середньовічна Індія.	8	2	2		4
Тема 18. Основні тенденції розвитку західноєвропейських країн у ранній новий час.	12	4	4		4
Тема 19. Реформація і Контрреформація у ранньомодерній Західній Європі.	14	2	2	2	8

Всього	135	24	30		2	79
Усього годин	270	48	60		4	158

7.3. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
I семестр		
1	Варварські королівства в Західній Європі.	2
2	Держава Каролінгів та її розпад (VIII – X ст.).	4
3	Франція в добу феодальної роздрібненості.	4
4	Англія у Високому середньовіччі	2
5	Хрестові походи. Розвиток хрестоносних держав на Близькому Сході.	2
6	Середньовічне суспільство. Концепція трьох станів.	2
7	Феномен середньовічного міста в Західній Європі.	2
8	Середньовічна церква.	4
9	Формування централізованої держави у Франції.	4
10	Культура середньовічної Європи.	4
Разом за I семестр:		30
II семестр		
11	Цивілізації середньовічного Сходу.	4
12	Візантійська імперія за правління Македонської династії	2
13	Візантія при династії Комнінів.	2
14	Китай на межі давнини та середньовіччя	6
15	Формування самурайського стану в Японії. Встановлення самурайської диктатури.	2
16	Держава Чингіз-хана та його нащадків.	2
17	Виникнення ісламу та формування арабської державності. Мухаммед	2
18	Мусульманський світ у X – XIII ст.	2

19	Формування Османської держави.	2
20	Індостан у ранньому середньовіччі	2
21	Основні тенденції розвитку західноєвропейських країн у ранній новий час.	4
22	Реформація і Контрреформація у ранньомодерній Західній Європі.	2
Разом за II семестр:		30
Разом		60

8. Рекомендовані джерела

Основна:

1. Балух В. О. Ранньомодерна Європа: підручник. Чернівці: Наші книги, 2016. 704 с.
2. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У2-х т. Т.1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2016. 496 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/1129430/>
3. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У2-х т. Т.2. Високе та пізнє Середньовіччя: курслекцій. Чернівці: Наші книги, 2016. 616 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/1378279/>
4. Балух В. Практикум з історії Середніх віків. : навч. посібник. 2-ге вид. Чернівці: Наші книги, 2016.424 с.
5. Балух, В. О. Культура ранньомодерної Європи : підручник. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів; за ред. Л. В. Войтовича. Львів. 2010.
7. Зайбт Ф. Блиск і вбогість середньовіччя: Історія з початком і кінцем; пер.з нім. Львів, 2009.
8. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Львів: Львівська богословська академія, 1999. Ч. 1.: До кінця XVIII століття. 1999. 430 с.
9. История средних веков: в 2-х т. /Под ред. С.П.Карпова. М.:МГУ, 2001. Т.2. 2001.432 с.15
10. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь. Київ, 2005. Історія європейської ментальності; за ред. П. Дінцельбахера. Львів, 2004.
11. Історія західноєвропейського Середньовіччя: хрестоматія: навч. посібник / упоряд. М.О. Рудь.К.: Либідь, 2005. 656 с.
12. Історія країн Західної Європи доби пізнього середньовіччя. Частина I: Навчально-методичний посібник (для студентів історичного факультету)/ І.В. Немченко. В.В. ,Чепіженко. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2017. 238 с.
13. Історія країн Західної Європи доби пізнього середньовіччя. Частина II: Навчально-методичний посібник (для студентів факультету історії та філософії) / І.В. Немченко. В.В. Чепіженко. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2018. 202 с.
14. Історія Центрально-Східної Європи: посібник / за ред. Л.Зашкільняка. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 660 с.
15. Моцак С.І. Збірник контрольних робіт та індивідуальних навчально-дослідних завдань з курсу «Історія середніх віків». Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. 60 с.

16. Моцак С.І. Інструктивно-методичні матеріали з курсу «Історія середніх віків». Для студентів історичних факультетів спеціальності 032 історія та археологія. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 112 с.
17. Моцак С.І. Історія середніх віків./ навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти. Суми: ФОП Цьома С.П., 2020. 212 с.
18. Моцак С.І. Методичні вказівки з організації та проведення занять з історії середніх віків. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 112 с.
19. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу. Тематична хрестоматія. К., 2000.
20. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Курс лекцій. К., 1997, 2002.
21. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків. 2018.
22. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків. 2018.
23. Сорочан С. Б. История культуры Европы. Средние века. Курс лекций. Харьков, 2017.
24. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І., Салата О.О. Історія середніх віків. Практикум. Частина 2. Видавництво ЦУЛ. 2019. 623 с.

Допоміжна

1. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. Київ: Либідь, 2006. 368 с. – URL: <https://www.twirpx.com/file/1766680/>
2. Рудь М.О. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія. Київ : Либідь, 2005. 654 с. –URL: <https://www.twirpx.com/file/1751909/>
3. Д'ячков С. В. Історія середніх віків: навч.-метод. Посіб. Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна, 2006.
4. Григорий Турский. История франков. М.: Центрполиграф, 2009. 299 с. - URL: <https://www.twirpx.com/file/1320199/>
5. Жуанвиль Жан де, Виллардуэн Жоффруа де. История Крестовых походов. М.: Центрполиграф, 2008. 352 с. - URL: <https://www.twirpx.com/file/457831/>
6. Abulafia David. The Western Mediterranean Kingdoms: The Struggle for Dominion, 1200-1500. Routledge, 2016. 321 p. - URL: <https://www.twirpx.com/file/3019424/>
7. Anderson R. Medieval & Renaissance City. 2013. 92 p. - URL: <https://www.twirpx.com/file/2637191/>
8. Bartlett Robert. Blood Royal: Dynastic Politics in Medieval Europe. Cambridge University Press, 2020. 672 p. - URL: <https://www.twirpx.com/file/3183659/>

Інформаційні ресурси

1. Восточная литература <http://www.vostlit.info/>
2. Бібліотека по історії країн Азії та Африки <http://www.orientbgu.narod.ru/bibliot.htm>
3. Китай у XVI – XVII ст. <http://www.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000029/st026.shtml>
4. История Японии <http://www.samurai3000.narod.ru/Jpan/edo.htm>
5. Все для історика .Форум «історія середніх віків» - URL: <https://istoryk.at.ua/forum/7>
6. История Средних веков. - URL: <https://www.twirpx.com/files/science/historic/vsm/middleage/>
7. Середньовічні історичні джерела. – URL: <http://vostlit.info>
8. Центры медиевистики. - URL: <https://medieval.hse.ru/centres>
9. Медієвіст.- URL: <https://www.medievist.org.ua/>